

УДК 371.4+372.3

РУСЛАН БЕДРАНЬ

м. Одеса

detrito@mail.ru

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В РІЗНОВІКОВИХ ГРУПАХ

У статті подано опис поглядів науковців на проблему виховання дитячого колективу. Визначено та розкрито сутність поняття колектив, дитячий колектив, дитяча група. Схарактеризовано етапи колективотворення. Проаналізовано проблеми різновікових груп у науковій літературі, які розкриваються в особливостях взаємодії і спілкуванні дітей та підлітків; психології різновікових контактів і їхньої внутрішньої детермінації; обґрунтуванні впливу дитячого суспільства на виховання та особистісне становлення як молодших, так і старших вихованців. Зазначено, що включення дитини в різновікову групу дошкільного закладу суттєво змінює соціальну ситуацію її розвитку, яка до цього здебільшого визначалася зв'язками в системі спілкування «дитина-дорослий», які відтепер доповнюються спілкуванням «дитина – дитина іншого віку», «дитина – одноліток».

Ключові слова: діти дошкільного віку, колектив, дитячий колектив, дитяча група, різновікова група.

Однією з проблем сучасної дошкільної освіти є проблема різновікових груп. Сьогодні більшість дошкільних освітніх технологій орієнтовані на конкретний вік і логіку вікового розвитку, а спроби описати специфіку їх застосування в різновіковій групі, по суті, спроби адаптувати без будь-яких істотних змін те, що розроблено на конкретний вік. Повернення до практики спільного виховання дітей різного віку зумовлює посилення інтересу психологічної та педагогічної науки до різноманітних проблем різновікової групи.

Педагогічна теорія виховання у групах і колективах створювалася багатьма вітчизняними та зарубіжними педагогами і психологами (Л. Божович, Л. Виготський, В. Воронова, В. Горбачова, Р. Жуковська, В. Караковський, Т. Коннікова, Г. Костюк, О. Киричук, Я. Колонінський, М. Монтессорі, Я. Морено, В. Нечаєва, Л. Новикова, Б. Паригін, А. Петровський, С. Русова, В. Сітаров, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Л. Уманський та ін.). Погляди на проблеми колективу відображають сутність суспільних культурно-історичних процесів розвитку нашої країни, тому теорія і методика колективного виховання вивчається з позицій історичної перспективи.

Колектив у психології (від лат. *collectif* – збірний) визначається як група, об'єднаних спільним цілями людей, що досягла в процесі соціально цінної спільної діяльності

високого рівня розвитку [4, 160–161]. У педагогіці учнівський колектив розглядається як таке об'єднання учнів, життєдіяльність якого визначається цілями і завданнями, що впливають із потреб суспільного, колективного та індивідуального розвитку, в якому функціонує самоврядування, а стосунки між учнями (ділові й особисті) є гуманними, характеризуються взаємоповагою і відповідальністю, спільними прагненнями до загального успіху [3, 170].

Дитячий колектив вирізняється багатством та різноманітністю змісту життя, видів та форм діяльності і спілкування. Справжній згуртований колектив виникає не відразу, а проходить певні етапи свого формування, оскільки виховний колектив – це не тільки спільне об'єднання дітей, але й педагогічно організована система стосунків. Стадії розвитку дитячого колективу виступають результатом педагогічного впливу, свідомого використання законів формування колективу. Процеси колективотворення при цьому супроводжуються низкою соціально-психологічних феноменів: підвищенням групової згуртованості, формуванням колективістських норм поведінки та стосунків, проявом колективістської ідентифікації. Метою колективу є розвиток, задоволення різноманітних потреб, інтересів кожного, особистісне взаємозбагачення у процесі діяльності, спілкування

та міжособистісні стосунки. У педагогічній теорії (Т. Бабаєва, О. Гогоберидзе та ін.) у процесі колективотворення виокремлюються взаємозв'язані етапи.

На початковому етапі організатором життя і діяльності дитячого колективу виступає педагог, який висуває низку вимог до поведінки і режиму діяльності дитячої групи, а також уважно вивчає особистісні особливості кожного члена групи. Педагогічним законом, методом організації, зміцнення і розвитку дитячого виховного колективу виступає єдність вимог. Виконання дітьми єдиних загальноприйнятих вимог закріплює перші успіхи їхньої спільної діяльності, поглиблює дружні взаємозв'язки, формує життєвий досвід, необхідні звички культурної поведінки і стосунків у колективі. У цілому цей етап характеризується соціально-психологічною адаптацією до спільної діяльності, засвоєнням вимог, норм і традицій життя нової групи. Характерним є виникнення суперечностей між інтересами колективу і окремої особистості, що призводить до нового якісного стану, до гармонійної взаємодії особистісних та спільних інтересів, активізує систему колективних моральних стосунків. Вагомим рушієм морального виховання виступає суспільна думка самого колективу, діти привчаються ставити вимоги до себе на тлі загальноколективних вимог.

Другий етап розвитку дитячого виховного колективу характеризується повнотою прояву його провідних функцій. Рушійною силою розвитку колективу та одночасно й методом його організації є виховна перспектива (А. Макаренко), тобто суспільно значимі справи, цілі, завдання, які відповідають потребам та інтересам, віковим та індивідуальним особливостям дітей. Перспективи можуть ініціюватися безпосередньо дітьми або педагогом. У зв'язку з цим важливим педагогічним завданням виступає виховання і розвиток організаторських здібностей активу дитячого колективу, організація системи перспектив, цікавої діяльності та стосунків (спільні трудові справи, допомога молодшим, екскурсії, свята, колективні творчі справи). Організація руху до перспективи можлива завдяки спільному складанню та обговоренню планів,

проектів, пропозицій, а також практичній роботі щодо реалізації перспективи. У такій діяльності налагоджуються взаємозв'язки, відбувається згуртування дитячої групи. Цьому сприяє психологічний клімат, в основі якого стосунки членів колективу, засновані на довірі, доброзичливості, увазі та тактовності. У дитячому виховному колективі складаються корисні традиції, розвинена суспільна думка, можливості активного виховного впливу дітей один на одного. У процесі колективних видів діяльності та дружніх міжособистісних стосунків виникають умови для розуміння дитиною моралі як суспільного явища, усвідомлення суспільної моралі як відповідальності один перед одним, колективом та суспільством. Практика реальних стосунків у колективі переконує в необхідності дотримання загальнокультурних норм, формує моральні основи дитячої особистості. Цей етап відзначається позитивною педагогічною взаємодією, стимулюванням, спонуканням до активної творчої діяльності в інтересах колективу та розвитку кожної особистості.

Сучасна стратегія у розв'язанні проблем особистості і групи передбачає поряд із якісним оновленням можливість збереження позитивних здобутків, підтверджених багатолітньою практикою. Створюються та розвиваються нові гуманістичні концепції виховання у групах, побудовані з урахуванням єдності процесів соціалізації та індивідуалізації особистості, самореалізації в умовах спільної діяльності та стосунків, розвитку самоуправління та творчості. Дослідження проблеми різновікових груп у науковій літературі розкривається в різних аспектах, зокрема: особливості взаємодії і спілкування дітей та підлітків (Н. Анікеєва, Т. Бабаєва, О. Гогоберидзе, Я. Коломінський, І. Коң, О. Лутошкін, О. Мудрик, А. Петровський, І. Полонський, О. Реан, С. Селс, Є. Тихеєва, Р. Уолтерс, О. Усова та ін.); психології різновікових контактів і їхньої внутрішньої детермінації, обґрунтування впливу дитячого суспільства на виховання та особистісне становлення як молодших, так і старших вихованців (М. Батербієв, Є. Димов, Г. Коберник, Г. Кравцов, Д. Мак-Клеланд, Р. Мей, Н. Олійник, М. Попов, М. Росс, та ін.). Науковцями відзначено, що в дитячій субкультурі

реалізується різновікова взаємодія і спілкування та створюється особливий психологічний простір, який сприяє формуванню соціальної компетентності. У дослідженнях процесу соціалізації в різновікових групах (В. Абраменкова, Р. Абрамович, У. Бронфенбреннер, Дж. Дебра, Л. Коч, Р. Річардсон та ін.) обґрунтовуються положення про те, що наявність широкого кола різновікового спілкування долучає дитину до виконання різних соціальних ролей і вибору поведінки в різних життєвих ситуаціях, що забезпечує ефективність процесу соціалізації; вихованці таких груп є більш активними у взаємодії з однолітками та менше претендують на опіку й увагу з боку дорослих та батьків.

Пошуки ефективних шляхів керівництва різновіковими об'єднаннями дітей і підлітків у дошкільних закладах і школах, позашкільних закладах і дитячих будинках, навчально-виховних комплексах стимулювали психолого-педагогічні дослідження С. Гаврилук, В. Журавльова, О. Косарева, О. Крикунова, Н. Курапова, В. Кузьменко, Н. Манжелій, Н. Олійник, І. Печенко, Б. Тевліна, Г. Тришневської та ін. Науковці І. Печенко, Г. Тришневська, Н. Олійник підкреслюють, що діяльність різновікового колективу сприяє розвитку різноманітних зв'язків між молодшими та старшими учнями, утвердженню співробітництва взаємодопомоги, відповідальності, зацікавленості в успіхах та результатах колективних творчих справ, стимулюють моральний вибір.

Переважає більшість дослідників (В. Абраменкова, А. Богуш, О. Вовчик-Блакитна, Н. Губанова, І. Дьоміна, Е. Кушнарченко, А. Михайлова, М. Осоріна, Т. Репіна та ін.) розглядають різновікову взаємодію як природну умову особистісного розвитку та соціалізації, постійного нагромадження й передачі досвіду та формування культури поведінки. Наслідкування старших, імітація їхньої поведінки молодшими дітьми, по суті, є відображенням прагнення молодших до дорослості, оволодіння привабливою позицією старшого. Молодшу дитину в різновіковій взаємодії приваблює сам факт спілкування та взаємодії зі старшими, можливість ідентифікації себе з більш досвідченим зразком, ніж дорослий. У складній системі мотивів, які визначають

контакти старшої дитини з молодшою, виділяється мотив – прагнення реалізувати позицію старшого (І. Дьоміна, Т. Репіна та ін.).

Як зазначають науковці (Є. Герасимова, Н. Губанова, Е. Кушніренко, О. Кононко, В. Кузьменко, А. Михайлова, Г. Смольнікова та ін.) включення дитини в різновікову групу дошкільного закладу суттєво змінює соціальну ситуацію її розвитку, яка до цього здебільшого визначалася зв'язками в системі спілкування «дитина-дорослий», які відтепер доповнюються спілкуванням «дитина – дитина іншого віку», «дитина – одноліток». Навчально-виховна робота в дошкільних закладах усіх типів, здійснюється педагогом у процесі повсякденного життя і самостійної діяльності дітей (ігровій, трудовій і т. ін.), а також у ході спеціально організованих занять, які проводяться з усіма дітьми.

Характеристика провідних мотивів взаємодії (ділові, пізнавальні й особистісні) старших дошкільників з молодшими дітьми розкрита в дослідженнях О. Вовчик-Блакитної. Ділові мотиви виявляються в бажанні дітей до активних дій, в інтересах, у змістових і процесуальних складових діяльності. У ситуаціях взаємодії старших і молодших дошкільників (як і у взаємодії будь-яких інших учасників) ділові мотиви реалізуються як потреба вибору відповідного партнера для спільної діяльності. Пізнавальні мотиви виявляються тоді, коли зацікавленість старшої дитини молодшою є проявом безкорисної допитливості, пізнання особливостей молодшої дитини як носія особистісних якостей. Згадані мотиви не підпорядковуються меті ігрової чи практичної діяльності, і не пов'язані з ними. У такій взаємодії ініціатива належить старшій дитині, а малюк відповідає на її звертання. На особистісні мотиви впливає попередній досвід взаємодії з дітьми, присутність яких з тих або інших причин є бажаною та приємною. Старші діти демонструють свою прихильність, висловлюючись про свою симпатію, ніжність, прихильність до малюка. Саме вони ініціюють специфічні форми взаємодії з малюками: пустощі, намагаються розсмішити і розважити їх, що подобається обом партнерам. Водночас реалізація особистісних мотивів старших дітей може набувати небажаних форм, коли

взаємини старших дітей з молодшими вибудовуються не на основі взаємної симпатії, а на застосуванні примусу, хитрощів [1].

В ситуаціях різновікового спілкування виявляється значно більша зацікавленість та зорієнтованість на старшу дитину малюків, поведінка яких характеризується гнучкістю й варіативністю. Дослідниками (Т. Жаровцева, В. Нечаєва) помічено, що діти чотирьох-п'ятирічного віку у взаємодії з дво-трирічними малюками охоче беруть на себе роль старших, намагаються утвердитися в ній. Проте вони часто намагаються домінувати, підвищувати голос, домагаються від молодших підкорення та слухняності, і тим самим пригнічують самостійність малят. Найбільш яскраво негативні якості та звички старших дошкільників виявляються у взаємодії з молодшими в сюжетно-рольових іграх. Водночас В. Нечаєва відзначає, що у дітей шести-семирічного віку конфліктів виникає менше, ніж у п'ятирічних дітей. Старші діти у процесі ігрової взаємодії з малятами починають з розумінням ставитися до обов'язкового виконання ігрових правил, заохочують молодших до досягнення успіхів, радіють їхнім здобуткам, не зловживають своїми перевагами [5].

Вичерпні характеристики та опис провідних моделей взаємодії дітей дошкільного віку в різновікових групах здійснені Є. Герасимовою, яка дійшла висновку, що переважна більшість дітей середнього і старшого дошкільного віку готові до взаємодії з молодшими дітьми. На характер такої взаємодії впливає зміст діяльності, що зорієнтована на отримання предметного результату, спонукає більш жорсткі (з боку старших) моделі взаємодії – обмежувальну і заборонну, оскільки молодші є менш ініціативними, а тому охоче підпорядковуються діям і вказівкам старших. До першої, виокремленої авторкою моделі, належить заборонна модель, що відображає ті особливості взаємодії, коли старша дитина відсторонює молодшу, не дозволяє їй включатися в діяльність, а ставить у позицію спостерігача (дозволені репліки, жести, емоційні прояви, але не дії). За такою моделлю результат досягається тільки старшою дитиною. Друга модель є обмежувальною – старша дитина дозволяє малюкам включатися в діяльність,

проте регламентує кожен їхній крок, утримає ініціативу за собою. Третя модель є споглядальною: старші спостерігають та не втручаються у дії молодших, лише іноді супроводжують дії малюків окремими репліками. Ініціатива старших полягає в постановці мети, а результат досягається молодшими дітьми. Четверта, – спрямовуюча модель, характеризується організаційною активністю старших, словесним інструкціями щодо дій молодших. П'ята – є моделлю співпраці, для якої властивий баланс між ініціативою старшої і молодшої дитини у вербальному і практичному плані. Предметний результат отримують обидва партнери. Старша дитина оцінює результат та акцентує увагу на особистому внеску молодшої дитини [2].

У дослідженні О. Смирнової обґрунтовуються переваги різновікових груп за вальфдорфською педагогікою у порівнянні їх з традиційними одновіковими групами дошкільних закладів. Найбільш значну відмінність авторка вбачає у відсутності конкуренції і демонстративності, оскільки між дітьми складаються дружні, партнерські взаємини. Молодші вихованці набувають рівноправності щодо участі в іграх та спільній діяльності, завдяки чому зменшується конфліктність [6].

У ході розвитку педагогічної теорії та практики (В. Аванессова, А. Богуш, Н. Губанова, В. Кузьменко, Е. Кушнарєнко, Г. Мінкіна, А. Михайлова та ін.) склалися різні підходи щодо комплектування різновікових груп. Найпоширенішими основами у комплектуванні таких груп є: комплектування за віковими ознаками; комплектування згідно індивідуальних особливостей розвитку; комплектування на основі урахування вікових та індивідуальних особливостей (молодша і середня, старша і підготовча групи); комплектування на основі родинних стосунків.

Комплектування за віковим принципом набуває переваг у роботі з дітьми щодо використання групових методів, однак виникають труднощі в забезпеченні індивідуального підходу. Комплектування з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дозволяє зберегти режим. Включення в одну групу братів і сестер створює емоційну безпеку як у період адаптації, так і протягом усього

перебування дітей у дошкільному закладі. Уміле використання всіх позитивних сторін спільного виховання у змішаних групах сприяє формуванню в колективі правильних відносин, культурних навичок та звичок, інтересу дітей до різних видів спільної діяльності.

Однак, у поглядах психологів та педагогів відсутня єдність у визначенні оптимальної вікової різниці між дітьми в комплектуванні груп. В одних випадках оптимальною віковою різницею між дітьми визнається інтервал у три роки (М. Поро, Е. Герлок, Я. Рембовський та ін.). Дослідження і практика інших (В. Аванесова, А. Михайлова, Г. Мінкіна та ін.) засвідчують, що найбільш доцільним є комплектування груп дошкільників близького, суміжного віку. Такий підхід забезпечує реалізацію принципу максимального врахування вікових можливостей дітей, установа режиму згідно можливостей і потреб дітей різних підгруп, а також створення сприятливих умов для самостійної діяльності дітей, і для проведення занять. Комплектування груп дітей контрастного віку вносить додаткові труднощі в побудову режиму і виховання дітей, в організацію дидактичного процесу на заняттях, оскільки в умовах однієї групи діти фактично живуть у різних режимах, і це не може не ускладнювати педагогічну роботу. Недоцільно вимагати від старших дітей постійної взаємодії з молодшими, оскільки для їхнього повноцінного розвитку важливим є також товариство однолітків. Ускладнюють групову взаємодію та розвиток групової згуртованості і співробітництва ігри змагального, конкурентного характеру. Майстерність педагогів у запобіганні конфліктів, нейтралізація напруженості у стосунках виявляється у правильному використанні вербальних та невербальних прийомів (жарт, зауваження, похвала, здивування, дотик, захоплення, інтонація і та ін.), а також таких засобів впливу, які не принижують гідності жодної дитини.

Кожен вид діяльності в різновіковій групі потребує продуманої організації та підготовки з урахуванням індивідуальних, вікових і статевих особливостей дітей задля забезпечення оптимальної активності дітей кожної вікової підгрупи і кожної дитини зокрема. У

педагогічному досвіді використовуються різноманітні форми і прийоми організації діяльності (ігрової, трудової, навчально-розвивальної, виховної, спілкування, дозвілля), зокрема: послідовна (починають роботу старші діти, а пізніше долучаються молодші); одночасна (починають усі разом, за певний час молодші закінчують, а старші продовжують); окрема (кожна підгрупа організована в різних видах діяльності з різним змістом); діяльність може бути спільною, але з різним програмовим змістом для кожної підгрупи (А. Михайлова та ін.).

Таким чином, проведений аналіз дозволяє стверджувати, що найважливіші виховні завдання успішно вирішуються саме у різновіковому об'єднанні, коли діти виконують різні соціальні ролі (молодшого і старшого товариша, вчать уважно ставитися до старших, турбуватися про менших), набувають досвіду міжособистісної взаємодії, закріплюють навички та звички культури поведінки, що є важливим етапом соціалізації особистості. Забезпечення гармонійного поєднання процесів соціалізації та індивідуалізації дитини у взаємодії з групою, реалізація співробітництва дітей у різновікових групах можливе за умов організації цікавої і змістовної діяльності з урахуванням вікових особливостей, індивідуальних інтересів і захоплень кожної дитини. Дослідники підкреслюють роль педагога в організації групової діяльності, а також вплив стилю взаємовідносин вихователя з дітьми на формування позитивних взаємин між дошкільниками. Під керівництвом педагога дитяча група перетворюється на розвивальне соціокультурне середовище життєдіяльності дітей, що забезпечує входження у світ культури стосунків, співробітництва та співтворчості. Найбільшою мірою зазначений підхід може бути реалізований через особистісно зорієнтовану модель виховання, що ґрунтується на розумінні, визнанні та прийнятті кожної дитини, гармонійному поєднанні процесів соціалізації та індивідуалізації у групі.

Список використаних джерел

1. Вовчик-Блакитная Е. А. Психологические предпосылки социально значимого взаимодействия детей разного возраста / Е. А. Вовчик-Блакитная // Психология : [Республиканский науч. метод. сб.]. — К., 1987. — Вып. 28. — С. 80—87.

2. Герасимова Е. Особенности взаимодействий дошкольников в разновозрастной группе / Е. Герасимова // Дошкольное воспитание. — 2002. — № 1. — С. 44—47.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
4. Краткий психологический словарь / [Ред.-сост. Л. А. Карпеко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. — Ростов-н/Д: Феникс, 1998. — 512 с.
5. Нечаева В. Г. Педагогические условия общения детей разных возрастных групп дошкольного учреждения / В. Г. Нечаева // Воспитание детей 3-го года жизни. — М.: Просвещение, 1965. — С. 3—11.
6. Смирнова Е. О. Истоки отзывчивости (по материалам анализа вальдорфской педагогики) / Е. О. Смирнова // Психологическая наука и образование. — 2001. — № 2. — С. 50—58.

RUSLAN BEDRAN
Odesa

THE PROBLEM OF BRINGING UP PRESCHOOL CHILDREN COMPRISING GROUPS OF DIFFERENT AGES

A review of scientists' ideas regarding the problem of bringing up a children's team is represented in the article. The essence of the notions «team», «children's team» and «children's group» is defined and revealed. The stages of team forming are characterized.

The problems of different-aged groups described in scientific literature are analyzed: peculiarities of both children's and teen-agers' interaction and communication; psychology of different-aged contacts and their inner determination; substantiation of children's society influence on bringing up and personal development of both junior and senior pupils.

It should be mentioned that child's involvement into a different-aged group of a preschool establishment changes essentially a social situation of his / her development who used to be recognized mostly by the communication mode «a child – an adult» which are being supplemented now by these ones: «a child – a child of a different age», «a child – a peer».

Key words: children of a preschool age, team, children's team, children's group, a different-aged group.

РУСЛАН БЕДРАНЬ
г. Одесса

ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В РАЗНОВОЗРАСТНЫХ ГРУППАХ

В статье представлено описание взглядов ученых на проблему воспитания детского коллектива. Определены и раскрыты сущность понятия коллектив, детский коллектив, детская группа. Охарактеризованы этапы построения коллектива. Проанализированы проблемы разновозрастных групп в научной литературе, которые раскрываются в особенностях взаимодействия и общения детей и подростков; психологии разновозрастных контактов и их внутренней детерминации; обосновании влияния детского общества на воспитание и личностное становление, как младших, так и старших воспитанников. Отмечено, что включение ребенка в разновозрастные группы дошкольного учреждения существенно меняет социальную ситуацию его развития, которая до этого в основном определялась связями в системе общения «ребенок-взрослый», которые отныне дополняются общением «ребенок-ребенок другого возраста», «ребенок-сверстник».

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, коллектив, детский коллектив, детская группа, разновозрастная группа.

Стаття надійшла до редколегії 04.05.2016